

З 1 лютого по 15 травня 2002 року
Науково-методичний центр вищої освіти Міністерства освіти і науки
України проводив Всеукраїнський конкурс наукових студентських і
аспірантських робіт з гендерної проблематики.
На конкурс було прислане 130 робіт з 60 вусів України.

Переможницею конкурс серед аспірантів і аспіранток стала

А н ж е л а Ш и л і н а –

асистентка кафедри української мови філологічного факультету
Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського,
тренерка програми “Уповноважена освіта”,
координаторка програми
“Уповноважена освіта в кримськотатарських школах Криму”.
Її робота
“Формування термінології гендерних досліджень”
отримала “Диплом 1-го ступеню”.

Наукова керівниця –
доцентка кафедри російської мови

О л е н а С е м і к о л е н о в а –

нагороджена
Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України.

Це успіх всієї нашої уповноваженої освіти.

Вітаємо наших колежанок –

О л е н у С е м і к о л е н о в у і А н ж е л у Ш и л і н у!

Вітаємо всіх уповноважених освітян і освітянок.

ПЛАН-ПРОСПЕКТ

другого видання посібника з уповноваженої освіти

Як і заплановане, цього року здійснюється написання другого видання посібника з педагогіки уповноваження.

Це має бути новим за концепцією і наповненням видання, яке відображає новий етап у розвитку програми.

На цей момент написані майже половина всіх текстів, іде обробка пропозицій щодо окремих глав і до посібника в цілому. Пропозиції надійшли як з України, так і з інших країн, а також містять ідеї і доповнення, які виникли в процесі щорічних тренінгів.

Запрошуємо всіх бажаючих приєднатися до роботи над видання і зробити свій внесок у вигляді цікавих ідей, нових вправ, текстів, тощо.

	Розділи
1	Подяки і визнання
2	Зміст
3	Вступ
3.1	- історія уо
3.2	- визначення уо
3.3	- уо і споріднені освіти, посилання
3.4	- як використовувати посібник
3.5	- як ми писали посібник
4	Теоретичні засади
4.1	- принципи
4.1	- теорії навчання
4.3	- підходи
4.4	- техніки
4.5	- вимоги до тренерів
5	Адаптація & трансформація

5.1	- географія
5.2	- вікові групи
5.3	- відповідь на потреби
5.4	- рефлексивні щоденники
6	Вправи
6.1	- успішні комунікації
	Я пишаюся
	Герб
	Кроки назустріч
	Активне слухання
	Що можна втратити при передачі
	Переформулювання
	Айсберг
	Я – ти – повідомлення
	Співпраця
	Етапи трансформації
	Рольова гра
	Медіації
6.2	- діалог різноманітностей
	Хто такі Я
	Чого чекають від Я
	Гендерні стереотипи (Чим небезпечні рамки, користь і небезпека рамок)
	“Фото” домашнього дня

	Праця і робота
	Подивимося у дзеркало
	Магазин іграшок
	Шкільний дзвоник
	“На роботу потрібні...”
	З кола дискримінації (з порочного кола)
	Віддай свій голос
	Шлях у країну Уповноваження
	Кому і для чого потрібна рівність
	Сад рівності (ліс рівності)
	Зняти гендерні лінзи (основи гендерного аналізу)
7	Словник
8	Запитання і відповіді
9	Ресурси
10	Роздаткові матеріали

Вся книга українською мовою має вийти цього року у видавництві “Сфера”.
Пропонуємо уривок перекладу.

ГЕНДЕРИЗОВАНІ БАТЬКИ, ГЕНДЕРИЗУЄМІ ДІТИ

Майкл Кіммель

“Гендеризоване суспільство”

Переклад Олени Зайцевої

Ще одна підстава занепаду у шлюбному щасті – це, як не дивно, діти. Діти тяжіють до впливу на шлюбне блаженство. Як повідомляється, бездітні сім’ї мають більш високий рівень шлюбного задоволення. Вони мають кращу освіту, частіше мешкають у містах, і дружини більш віддані своїй кар’єрі. Вони, звичайно, мають більш заощаджень і інвестицій та більше можливостей придбати більш коштовний будинок до 50 років. Шлюбне щастя починає тонути з появою першої дитини, поринає ще глибше, коли перша дитина досягає

шкільного віку, ще нижче – коли він або вона досягає підліткового віку. Чоловіки починають відчувати себе краще щодо шлюбу, коли діти досягають 18 років, але жінки не починають відчувати себе краще щодо шлюбу до тих пір, поки діти не покидають дому – згідно соціологу Мері Бебін. Хоча, народження та виховання дітей є однією з найголовніших цілей сім'ї, її *raison d'être* (причина існування). Якщо одна з головних цілей сім'ї – підтримувати як гендерну нерівність, так і гендерну різницю між батьками, тоді ще одна її важлива мета – забезпечити, щоб ці гендерні ідентифікації були передані наступному поколінню. Саме в родині спочатку висівається насіння гендерної різниці, саме там ми вперше розуміємо, що бути чоловіком або жінкою, хлопчиком або дівчиною, має різне, нерівне значення.

Гендерна соціалізація починається при народженні і продовжується все життя. Як батьки впливають на гендерну різницю в своїх дітях? У батьків є набір гендерно-орієнтованих ідей про те, що потрібно їх дітям; тобто, вони самі теж були соціалізовані щодо думки про те, які мають бути дівчата та хлопці певного віку. Через навчальні курси і підручники, популярну пресу, посібники з виховання, “бабусині казки”, наполягання друзів, подруг і рідних, розповідей інших батьків, та прислів'їв (типу “З чого зроблені дівчатка? З цукерок та приправ та всього гарненького” і “З чого зроблені хлопчики? З жаб та змії та цуценячих хвостів”) вони розробили не тільки концепцію “дитина”, а й концепції “хлопчик” та “дівчинка”, вкладаючи в них різні очікування.

Батьки також мають сподівання і бажання щодо того, якими дорослими будуть їх діти, які ролі вони виконуватимуть (однак, нечітко визначені), та ідеї щодо дорослих “особистісних” характеристик, які є найефективнішими для виконання цих ролей. Крім того, батьки спостерігають за тим, що вони сприймають як “типову поведінку” дівчат і хлопців віку їх власної дитини. Протягом дитинства гендерна різниця і гендерна нерівність створюються і підкріплюються за допомогою гри, ЗМІ та шкіл.

Гендерна типізація починається навіть до народження дитини. До появи амніосентези (медична техніка, яка використовується для виявлення генетичних дефектів, а також статі ембріона) або сонограм (які можуть виявити стать дитини), батьки проводили години за міркуванням про стать ненародженої дитини, часто роблячи припущення з активності биття та іншої внутрішньоутробної активності. Рідні та друзі додавали міркування про те, чи дитина “високо” або “низько”, роблячи коментарі типу “Такий активний, це має бути хлопчик!” У випадках, коли амніостезія не використовується, або в країнах, де ці медичні розробки недоступні, батьки досі проводять час, міркуючи про стать своєї дитини.

Оголошення про народження дитини по-перше оголошує її стать – типowo, це картка на якій написано “Це хлопчик!” або “Це дівчина!” До того, як ви дізнаєтесь щось інше про дитину, ви дізнаєтесь про її стать. Тільки коли ви розкриваєте картку, ви дізнаєтесь про його або її ім'я, інші життєві характеристики та, часто, хто є батьками! Забавні ремарки відвідувачок і відвідувачів в перші дні відповідають тим самим гендерним почуттям. Хоча деякі люди можуть відчувати, що гендерна соціалізація неприйнятна, в більшості випадків хлопців досі зустрічають коментарями типу “Хто знає, можливо, одного дня він стане президентом” або “З таким розміром він виросте справжнім футболістом”, а дівчата більш імовірно викликать такі

коментарі як “Вона вродлива; хлопці будуть падати від неї, коли вона виросте!” або “Пройде небагато часу, і вона теж буде матір’ю”.

В ранньому дитинстві очікування про те, як треба поводитись з кожним гендером, призводить до різної поведінки батьків та інших дорослих. Широке поле дослідження зібрало багато знахідок з цього питання, які я можу тільки стисло підсумувати. Протягом перших шості місяців життя дитини матері схильні частіше дивитися і розмовляти з дівчинками, ніж з хлопцями, і матері схильні швидше реагувати на плач дівчини, ніж хлопця. Насправді, така поведінка є кращою для дівчинок протягом перших двох років життя. Хлопчики, з іншого боку, отримують більше дотиків, тримання на руках, колихань і поцілунків, ніж дівчатка в перші декілька місяців, але ситуація змінюється до віку шості місяців. К року немовлятам жіночої статі дозволяється і заохочується проводити значно більше часу, ніж немовлятам чоловічої статі, близько до матері (?не всі). Дівчата заохочуються віддалятися в більш пізньому віці, але ніколи настільки, як хлопці. Зацікавленість батьків у вихованні автономності та незалежності пояснює цю різницю. В результаті гендерних стереотипів матері вважають, що хлопці, більшою мірою, ніж дівчата, мають бути незалежними і заохочують їх пізнавати і досліджувати цей світ. Багато матерів починають відлучати своїх синів від фізичного контакту з собою в більш ранньому віці. І батьки, взагалі, більше обмежують доньок та створюють більше обмежень щодо їх прийнятної поведінки з самого раннього віку.

Батьківське виховання немовлят в ранньому віці не є навмисним зусиллям навчити дитину “відповідної” гендерної ролі, воно швидше відображує той факт, що батьки самі приймають гендерні соціальні ролі для чоловіків та жінок. Хоча це вже не є універсальним, але присутнє те, що часто з синами поводяться таким чином, начебто вони є “природно” міцні і активні; з ними грають більш грубо, і коли вони реагують відповідно, це привітається посмішкою або іншими показниками задоволення. А дівчата досі вважаються делікатними та ніжними, і батьківське схвалення викликають люб’язність та співпраця.

Інші дорослі посилюють цю диференційовану батьківську поведінку. Дослідники і дослідниці виявили, що люди спілкуються з немовлятами, базуючись більш на власних припущеннях про те, що відповідає гендеру, ніж на характеристиках саме дитини. Наприклад, учасники і учасниці одного з експериментів послідовно давали гендерно-орієнтовані іграшки (ляльки для дівчаток, молотки для хлопців) малюкам, які, як їм казали, були дівчинками або хлопцями. Вони описували дітей, статі яких вони не знали, дуже гендерними прикметниками – “сильний” і “великий” для хлопців та “ніжна” і “симпатична” для дівчаток. (Очевидно, що в цьому експерименті учасники і учасниці були також праві, як і неправі, оскільки вони описували малюків більше базуючись на інформації, яку вони отримали *про* них, ніж на прямих спостереженнях за ними.). В одному з експериментів демонстрували відеоплівку з записом реакції дев’ятимісячної дитини на чорта з табакерки, ляльку, мишку і зумер. Половині спостерігачок і спостерігачів сказали, що це хлопчик, іншій половині – що дівчинка. Коли їх спитали про дитячі прояви злості, страху і задоволення, спостерігачі і спостерігачки побачили різні емоції. Коли дитина грала з чортом з табакерки, її реакцією було збентеження, а потім дитина починала плакати. Ті, хто вважали, що це хлопчик, казали, що “він” сердитий; ті, хто вважали дитину за дівчинку, думали, що “вона” злякалася.

Коли дитина виростає до віку десь 2 років, як свідчать дослідження, гендерна типізація зростає. Хлопчикам кажуть, що “Хлопці не чіпляються до матери” та “Дорослі хлопчики не плачуть”. Схвалюються незалежність, агресія і стримана поведінка хлопців, а нездатність цьому відповідати викликає зростаюче незадоволення. В дівчат схвалюються вираження емоцій та втримання агресії, їм дається більш можливостей бути залежними; їх плач терпітимуть довше, ніж хлопчачий.

Іграшки, з якими грають діти, розроблені і продаються як “дівчачі” та “хлопчачі”. Дівчинкам дають ляльок і лялькові дома; хлопці отримують вантажівки і кубики для будування, і їм кажуть, що вони “слабаки”, якщо вони хочуть гратися з дівчачими іграшками. Ці ярлики їдуть, перш за все, від дорослих, хоча, як було відмічено, у віці 2 – 2,5 років багато хлопчиків віддають перевагу саме лялькам та ляльковим будинкам; і вони змушені відмовлятися від цього, тому що батьки вважають це дівчачими іграшками. Батьківські реакції дуже швидко сприймаються дітьми, які потім вже демонструють зовсім інші переваги щодо іграшок і ігор. Реклама, продавщиці, продавці та інші агенти соціалізації посилюють ці репліки батьків, й діти вбирають ці репліки всюди навколо себе. Ці іграшки також виглядають як втілення певних емоційних рис, які притаманні чоловікам і жінкам. Лот вважає, що іграшки для дівчаток посилюють залежність від інших, а іграшки для хлопців посилюють незалежність і здатність до вирішення проблем.

З самого раннього віку фізичний вигляд пов'язується з соціальними визначеннями маскулінності та фемінності. Дівчаток хвалять за вигляд та привабливість, а хлопців частіше хвалять за фізичний розвиток і активність. Ця різниця продовжується і в отрочстві. Дівчаток вчать користуватись привабливістю, манірністю, дивитись в дзеркало та шукати враження про себе від інших. Хлопці розкривають, що для чоловіків враховуються атлетичні здібності та активність.

Найперші взаємостосунки з іншими дітьми відбуваються на арені, де діти висловлюють і використовують гендерні очікування, які вони перейняли від батьків та середовища. Дослідники і дослідниці виявили, що вже після одного року в школі діти тяжіють до дискримінації у виборі тих, з ким грати, обираючи товаришок і товаришів своєї статі та виключаючи протилежну стать. Дослідження психологів Елеонори Маккобі і Керол Жаклін свідчать, що діти, незалежно від гендеру, переважно грають з дітьми, подібними до них. Їх дослідження двох-, трьохлітніх дітей наводять на цікаві запитання. Жаклін і Маккобі брали пари дітей (деякі були однієї статі, інші – різних), одягали їх однаково, і вони грали разом. Наглядачі і наглядачки не могли сказати, чи вони були хлопчиками, чи дівчатками, або чи були пари одної чи різних статей (Звичайно, діти могли це сказати). Результати свідчать, що діти одної статі грали разом спокійніше і більш послідовно, ніж пари різних статей.

Більшість експериментальних досліджень свідчать, що хлопці і дівчата дуже рано розвивають дві гендерних культури, які драматично відрізняються. Хоча вони не починають життя в світі гри, розділеній на статі, діти послідовно вчаться грати з представниками та представницями своєї статі. В цьому світі статево сегрегованої гри, хлопці вчаться копіювати поведінку, яка очікується від них як від майбутніх чоловіків, включаючи поведінку, яка характеризує статево очікування від дорослих чоловіків. В той же час, дівчата вчаться копіювати поведінку, яка очікується від них, як від майбутніх жінок,

включаючи й статеві очікування. Хлопчачі ігри більш брутальні та змагальні, розраховані на перемогу одних та поразку інших. Хлопці намагаються впливати на хід гри за допомогою прямих вимог, дівчата використовують більш м'які та непрямі методи впливу одна на одну. Хлопці грають, щоб досягти панування, дівчата грають, що усі гарно провели час.

В своєму світі гри дівчата та хлопці досягають гендерної ідентичності в різний спосіб. Дівчатам часто забороняють грати в деякі спортивні ігри, або дозволяють грати за спрощеними правилами. Навіть коли вони грають в однакові спортивні ігри, хлопці та дівчата не грають разом. Коли їх спитали, чому, вони здивовано відповідали, що “Хіба ви не знаєте, що хлопці не грають з дівчатами”, начебто це дуже дивно, що ці дорослі досі цього не знають.

Взагалі, хлопці намагаються досягати мужності швидше за рахунок уникання жіночості, ніж за рахунок прямого копіювання чоловіків. Навпаки, дівоча діяльність і ідентичність частіше змодельовані на імітації, ніж на відмови або уникання маскулінності. На поверхні це спостереження вторить ідеї Фрейда про те, що для хлопчиків відірваність від мати на все життя викликає уникання жіночості як механізм впровадження свого авторитету; для дівчаток притаманне шукати свою ідентичність по аналогії за матір'ю, посилюючи конкретність цієї ідентифікації. Але це швидше може бути результатом матеріалів, з яких дитина конструює свою гендерну ідентичність, ніж результатом уродженої схильності. Наприклад, подумайте про образи, які діти бачать у коміксах та телевізійних шоу. Подумайте про рольові ігри, в які грають хлопці та дівчата. Хлопці грають в міфічних героїв (ковбої, індіанці, солдати, супергерої, черепашки-нінзя), а дівчатка часто грають в доньки-матері та вчительок. Так, хлопці дізнаються, що їх перспективи необмежені, граючи ролі, які не піддаються загальноприйнятним обмеженням; дівчата дізнаються, що їх майбутній світ пов'язаний з конкретними соціальними обмеженнями. Хоча в останні роки це значно змінилось, це змінилось в більшій мірі для дівчат, ніж для хлопців. Дівчата грають у футбол і мріють стати Ксеною або Бафі, знищувачкою вампірів, які значно сильніші та сексуальніші за чоловіків, яких вони звично перемагають.

Ранні гендерні розходження вже далекі від абсолюту, але напрямок змін тяжіє в один бік. Деякі дівчата – “паливода” і їм може бути дозволено грати в неформальні ігри, коли потрібні додаткові гравці. Але тільки в останні роки формальні спортивні секції, наприклад футбольні, стали відкриті для дівчат. Для хлопців існує менше можливостей грати в дівчачі ігри; ярлик “слабак” більш негативний ніж “паливода”. У дівчат є більш “хлопчачих” іграшок, ніж у хлопців “дівчачих”. Є деякі “хлопчачі” речі, які можуть робити і дівчата, але в інший бік змін немає.

Ця асиметрія з переходом в стиль гри іншого гендеру також свідчить, що маскулінність – більш ригідна рольова конструкція, ніж фемінність, та що ця ригідність є частиною примусових механізмів гендерної рольової соціалізації. Гендер – це не звичайне вираження того, що є “правильним” і “прийнятним”; швидше, наші культурні дефініції того, що є правильним і прийнятним ідуть з того, як це бачать дорослі, та частково залежать від того, хто встановлює правила в першу чергу. Дитячі ігри водночас і виражають і попереджують нерівність, яка проявляється в гендерних стосунках дорослих.

Хлопці і дівчата розуміють нерівність між жінками і чоловіками, і розуміють також, що цей “нижче за рівний” статус дає дівчатам набагато більш свободи, яку вони можуть проявити в міжстатевої (гендерно неприйнятної) поведінці.

Дівчата думають, що краще поводитись як хлопці, та багато з них кажуть, що краще б вони були хлопцями, а не дівчатами. Навпаки, хлопці вважають, що бути дівчинкою – доля гірша за смерть. “Якщо я був би дівчинкою,” – каже один третьокласник, “кожен був би краще за мене, тому що хлопці краще дівчат”.

Подібні висловлювання змушують нас здригатися, оскільки вони відкривають, як глибоко пов’язані гендерна різниця і гендерна нерівність, і як перша виправдовує другу. Маленький хлопчик, як мільйони інших маленьких хлопчиків, почав розуміти, що його статус у світі залежить від його здатності відокремитись від жіночості. Перебільшуючи гендерну різницю, він упевнює і переконує себе в своєму більш високому статусі. Здебільшого через повсякденні події сімейного життя діти дізнаються, що означає бути хлопчиком або дівчинкою, та через ці самі події гендерная нерівність поширюється на дорослих жінок і чоловіків. Дитячі взаєностосунки – “не підготовка до життя”, робить висновок соціолог Барі Торн. “Це і є саме життя”.

Ліцензійні курси - новини

Тренінг (перший тиждень)

20 – 24 травня 2002

Тренінг був організований і проведений спільно Ромською програмою МФВ і програмою “Педагогіка уповноваження” Інформаційно-консультативного жіночого центру. В тренінгу взяли участь 14 осіб (9 жінок і 5 чоловіків) з різних регіонів України – Закарпаття, Одеська область, Харків. Вони представляли як саму ромську громаду (6 осіб), так і педагогів, які працюють в школах, де вчаться ромські діти.

Група відзначалася високою сенситивністю, серйозним глибоким підходом. Кожна вправа розглядалася в практичному плані для застосування в майбутньому, як в формальній освіті, так і поза школою.

Для тренінгу був застосований звичайний план ліцензійних курсів, до якого робилися зміни по ходу самого тренінгу.

Нові розробки

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ УПОВНОВАЖЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАТИВНО ЖІНОЧИЙ ЦЕНТР
м. Київ

ШКОЛА УПОВНОВАЖЕНОГО БАТЬКІВСТВА

Фахівці з акушерства і гінекології, інноваційної освіти і психології проведуть заняття в легкій і доступній формі.

Вони

- дадуть інформацію про розвиток вагітності та змінах, які відбуваються в жіночому організмі, а також в сім’ї, яка чекає на дитину;
- допоможуть зрозуміти та подолати проблеми, що виникатимуть;
- навчать поведінці під час вагітності і пологів, а також сприйняттю нового життя;
- розкажуть про важливість толерантної освіти вже в перші дні життя.

Розглядатимуться теми:

- 🔔 Принципи співпраці в партнерській сім'ї
- 🔔 Підготовка сім'ї до відповідального кроку.
- 🔔 Фізіологія вагітності. Зміни в організмі (психосоматичні та фізіологічні).
- 🔔 Відвідування лікаря чи лікарки.
- 🔔 Здоровий образ життя в сім'ї вагітної. Гігієна, режим, харчування. Необхідні навички.
- 🔔 Страх пологів і болі під час їх протікання.
- 🔔 Післяпологовий період.
- 🔔 Партнерське виховання.

ЗАНЯТТЯ 1

- 👏 Знайомство з принципами співпраці та партнерства – їхнє співвідношення з уповноваженою вагітністю.
- 👏 “Фото” домашнього дня – домашні ролі та їх перерозподіл

ЗАНЯТТЯ 2

- 👏 Міфи і факти про вагітність
- 👏 Стереотипи без корони

ЗАНЯТТЯ 3

- 👏 Подолати колесо страху
- 👏 Чоловік на пологах?!

ЗАНЯТТЯ 4

- 👏 Магазин іграшок
- 👏 Уповноважене батьківство

Пілотні заняття плануються орієнтовно на вересень 2002.

Заняття проходитимуть в активній формі на засадах педагогіки уповноваження. Кожне заняття триває півтори години з розбивкою часу по 40 хвилин з перервою в 10 хвилин між двома частинами.

Перше і друге заняття об'єднуються і проводяться у вихідний день разом. Перерву між ними можна зробити тривалішою.

Передбачаються більш рухливі техніки з мінімумом статичних вправ і лекційних частин.

Заняття веде тренер чи тренерка, які задають питання групі. Після відповіді групи, можуть додаватися тренерські ремарки. Фахівці з акушерства і гінекології вступають останніми і дають фахове пояснення ситуації, що обговорюється.

Для школи уповноваженого батьківства підготовлена читанка

ЗМІСТ ЧИТАНКИ “ШКОЛА УПОВНОВАЖЕНОГО БАТЬКІВСТВА”

Вступ

Початок уповноваженого шляху. Звернення до читачок та читачів.
(В.Покладова)

Звернення до мам, тат, дідусів, бабусь, тіточок, дядечек, старших братів і сестер,
а також всіх небайдужих. (О.Суслова)

Розділ 1

Ріана Айслер. Чаша й Клинок. // Діалог різноманітностей, 1996, 1

Ріана Айслер. Чаша і Лезо.(продовження) // Діалог різноманітностей, 1997, 4-5.

Ріана Айслер. Чаша і Лезо.(продовження)// Діалог різноманітностей, 1997, 8-9.

Ганна-Вібеке Гольст. Фемінізм – це подарунок чоловікам!// Діалог різноманітностей, 1996, 10.

Шон Механ Барн. Соціальна психологія гендеру.(перекл. з англ. Я.Семіколенова.) // Діалог різноманітностей, 1998, 11-12.

Бено де Кейжер. Сексуальні та репродуктивні права з чоловічої позиції.// Діалог різноманітностей, 1996, 7(10).

Елен Дж. Райфлер. Часові перекручення в магазині іграшок.// Діалог різноманітностей, 1997, 1.

Майкл Кіммель. Гендеризовані батьки, гендеризуємі діти.(Уривок з книги Michael S. Kimmel. The gendered society. Перекл. з англ. О.Зайцевої).

Розділ 2

Декларація про рівноправність жінок та чоловіків. // Діалог різноманітностей, 1997, 8-9.

Декларація принципів терпимості . //Діалог різноманітностей, 1999, 9-10.

Переклад Акту 238 від 20.04.1988. Акт рівних можливостей між чоловіками і жінками.// Діалог різноманітностей, 1999, 35-6.

Олена Баллаєва. Правове забезпечення репродуктивної свободи.// Діалог різноманітностей, 1998, 11-12.

Розділ 3

Марко Грушевський. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. К., 2001. 96с. (уривки).

С.Русова. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996. 304с.(уривки).

Розділ 4

Олена Суслова. Як навчитися будувати своє власне життя і життя своїх дітей на засадах рівності.

Вікторія Покладова. Ми будуємо наш світ разом?!

Розділ 5

Цветы нашей жизни. Internet. Subject: 7 раз отмерь.

Как приготовить суп (рецепт для мужчин). Internet. Subject: 7 раз отмерь.

Тренінг тренерів з уповноваженої освіти

Канг Садан, Чанг-Май, Таїланд

10 – 16.06.02

Тренінг для біженок і біженців з Бірми став новим етапом в розвитку програми в цілому.

Його головними особливостями можна назвати:

- Робота різними мовами і використання послідовного перекладу під час всіх занять;
- Практика в невідомому раніше регіоні з мінімальним ознайомленням з контекстом;
- Відсутність сталої структури освіти в таборах і неможливість застосування офіційної системи освіти всередині Бірми;

Перед початком багато питань потребували роз'яснення:

- Розглядати тренінг як презентаційний чи більше наближений до схеми тренінгу тренерів;
- Якщо це майбутні тренерки і тренери, то яка їхня цільова аудиторія;
- Яке можливе подальше застосування програми;
- Де можливе це застосування: табори, місце зосередження робочих мігрантів і мігранток, тощо.

Ці особливості передбачали більшу мобільність і гнучкість тренерок, а також постійну готовність до значних змін в плані. Проте, на практиці попередній план був змінений незначно, лише до нього додали ще два дні тренінгу, враховуючи інтереси групи.

В роботі тренінгу, більше для спостереження, з метою детальнішого ознайомлення і ефективної побудови тренінгу в серпні, взяли участь три учасниці і один учасник з Індонезії. Час від часу переклад здійснювався з бірманської на англійську, а потім на бахаса (офіційна мова Індонезії), або у зворотному напрямку.

В рамках тренінгу були наступні форми: проведення вправ, презентація програми, відповіді і запитання, презентації організацій учасниць і учасників, індивідуальні консультації, круглий стіл.

Рефлексії по днях можна описати таким чином.

10.06.02 – 1 день.

Більшість присутніх – молоді люди до 30 років. Співвідношення жінок до чоловіків як два до одного.

Присутні фіксували майже кожен крок тренінгу, а по закінченні деякі залишалися, щоб скопіювати з фліпчартів все, що було нароблено протягом дня. Деякі вправи, які під час інших тренінгів, як правило, потребують більшого часу, тут проходили майже блискавично.

Цікавою здається формулювання, яке виникло в групі, щодо того, чим відрізняються принципи і правила. “Правила – це чіткі інструкції згори, а принципи - це спільна угода (common agreement)”.

При обговоренні принципів був запропонований ще один – “Говорити повільно будь-якою з прийнятних мов”, оскільки не всі учасниці і учасники добре розуміють англійську, деякі – не дуже добре володіють бірманською теж.

Принцип персонізації після обговорення того, що він означає, записали як “Я-принцип” (I-principle).

Були запитання щодо принципу “Не критикувати” – чи не означає це, що ми маємо приховувати свої думки, якщо ми не згодні?

Хто такі Я?

Обговорювалось, як провести місток між цією вправою та правами людини і гендерними проблемами. “В мене написано, що я – людина, тому ці права належать мені; написано, що я – чоловік, це вже гендерний аспект”. Права людини – як одна частина яблука, а гендер поширений на все життя.

Методологічно – ми не починаємо обговорювати гендер на початку тренінгу, ми починаємо з обговорення процесу комунікації. Або починаємо думати про те, хто ми є, спочатку без аналізу. Такій підхід існує в інших програмах. Різниця тільки в термінології, як це назвати – розігруючи вправи, входження, тощо – залежить від мови.

При проведенні вправи “Герб” виникли деякі думки і спостереження.

На запитання відносно існування гербів в сім’ях, родах, країні учасниці і учасники не навели власних конкретних випадків. В їх культурі герби не були таким поширеним явищем. Ми вже зустрічалися з цим в деяких інших країнах. Виглядає доцільним, при проведенні цієї вправи звертати увагу на алегорії в гербах – використання тварин, рослин, символів для зображення. Доцільніше також в країнах, де використання гербів не було дуже поширеним, або відсутня така інформація, використовувати малюнок “традиційних” гербів, які застосовує геральдика (наприклад, наведений в посібнику). Бо інші форми не дають уяви про “класичний” герб. Інші форми можна показати як варіанти. Іншим важливим аспектом є розмір віконця герба. При розробці нових форм слід зважати на те, що в кожному можуть бути зображені кілька малюнків та/чи символів, а тому не робити віконця меншими за зображені в посібнику.

Переформулювання. Були використані різні техніки переформулювання – одна з груп не писала, передавала інформацію пошепки. І хоча це було пов’язано з технічною помилкою на початку вправи, таке проведення було дуже показовим. При обговоренні наслідків неправильного переформулювання було використано схему, в якій різне розуміння, непорозуміння, велика кількість тих, хто передають інформацію, відсутність першоджерела, спосіб подачі призводять до злості, проблем, поганого почуття, конфліктів, війни, дискримінації.

Підсумки були дуже детальними, в них відображена робота всього дня. Ось деякі з них.

- “Хто такі Я” – треба навчитись керувати собою перш ніж вчити інших
- Різноманітність – це різні ідентичності
- “Більше запитань – більше відповідей”
- Якщо навіть щось не йде гладко, це не погано, з цього можна навчитися та перетворити на добре
- Принципи – це спільна домовленість
- Вправа з кулаком – відчула, що невміння переконати – це слабкість
- Переформулювання показало відмінності людей та сприйняття
- В переформулюванні зрозумів, від чого буває непорозуміння і як це подолати

- Вправа з кулаком; легше відкрити, коли хтось вже відкрили; якщо хочеш отримати – дай
- Герб: заставляє думати про себе, що робити, дає погляд на майбутнє, хочу використовувати це в наступних тренінгах
- Принципи – частина прав людини
- Крок назустріч: складно переконати інших, але є техніки і стратегії, які я можу використати в інших ситуаціях
- Переформулювання: треба бути обережними в усьому та дізнаватись, що тебе вірно зрозуміли, інакше це може викликати проблеми
- Недобре робити висновки з чуток
- Права людини – для всіх, а не тільки для привілейованих; як долати обмеження
- Кулак: важко переконати когось щось зробити
- Три висновки: 1- робота зі вправами освіжає, 2 – всі і все дуже серйозно, кожен і кожна мають силу (вправа з кулаком)
- Різні мови не проблема для того, щоб подружитись
- В порівнянні з іншими тренінгами, УО здається більш взаємним, орієнтованим на учасниць і учасників, не однобічним

11.06.02 – 2 день.

Перша частина другого дня була присвячена завершенню розділу “Успішні комунікації”, друга розпочала вступ з обговорення концепції гендера.

Група працювала активніше, і вже можна було побачити “постійно активних”, які, з досвіду, є в кожній групі.

При зображенні принципів малюнком, одна учасниця обрала принцип “говорити коротко і нечасто”, обґрунтувавши це тим, що чим менше ми говоримо, тим менше робимо помилок.

Обговорення вправи “Я пишаюсь...” принесло деякі цікаві думки і міркування в групі. Пишалися тим, що вони сприймають різноманітності і є “звичайними” людьми. При обговоренні самої можливості чи доцільності пишатися, було висловлене, що важливо пишатися для самоствердження і підвищення власної оцінки, проте, слід пам’ятати, що люди можуть думати, що ви впали в гординю.

При обговоренні концепції “айсберга” в процесі трансформації конфліктів говорили, що конфлікт – це не вирішена проблема, а тому ми застосовуємо ті ж самі кроки і для вирішення проблеми, і для трансформації конфлікту. Після розгляду айсбергу присутнім було також запропоноване розглянути рифи та пороги як одну з варіацій прихованого конфлікту, врахувавши деякі особливості і характеристики рифів і порогів порівняно з айсбергом, а відповідно – перенесення їх і на особливості конфлікту. Після висновку про важливість вивчення проблеми, хтось навели прислів’я “Якщо хочеш швидко дійти, обирай знайому дорогу”.

У вправі “Співпраця” був знов зроблений місточок до гендеру – які стилі частіше обирають жінки, а які чоловіки. Цікавим здається обговорення в групі можливих ризиків від сповідування деяких індивідуальних стилів трансформації конфліктів.

Рольова гра з використанням етапів трансформації конфліктів, як і всі інші рольові ігри, пройшла жваво і з високим рівнем артистизму учасниць і учасників. Особливо цікавою здається ідея, коли в сім’ї, після виникнення ускладнень через нерівномірний і нечіткий розподіл обов’язків, вирішили

прояснити стосунки і підписати письмову угоду. Це може бути використане і на практиці, що дасть можливість включитися в гру, серйозну і веселу водночас.

При переході до обговоренні концепції гендеру була використана вправа “Чого чекає від Я суспільство”.

При обговоренні осіб, яких зображували, було відмічено послідовність. Також і те, що роль студента чи студентки не є постійною, тоді як ми не можемо змінити стать, а тому соціо-статеві ролі не змінюються так швидко..

Був складений перелік факторів, які впливають на гендер: стереотипи, ЗМІ, фільми, реклама, батьки, освітня система, культура, оточення, спільнота, громадська політика, політика, традиції, звичаї, повсякденне життя, соціальні практики, релігія, пісні, економіка.

Цікавим здається визначення гендеру, запропоноване групі, на базі моделі 3 І Майкла Кімеля (ідентичність/роль – інтеракції/стосунки – інституції/структури).

Гендер – це модель ролей, стосунків, структур, які суспільство пропонує, формує, нав’язує, контролює по відношенню до жінок і чоловіків.

Рольова гра “Магазин іграшок” допомогла скласти перелік елементів ранньої соціалізації, які мають гендерне забарвлення: іграшки, ігри, спорт, казки, навчальна програма, підручники, малювання, одяг, прислів’я, зачіски, ТВ, кольори.

12.06.02 – 3 день.

При обговоренні типів сімей, які базуються на різному розподілі сімейних обов’язків, тренерками були запропоновані схеми сімей і відповідні порівняння систем цінностей.

В завданні до вправи “Подивимося у дзеркало” інструкції було розширене – показати ситуацію в сім’ї, гуртожитку, в офісі чи в іншій групі людей, які працюють або живуть разом.

Також, здається доцільним, при кількості учасниць і учасників для рольової гри “Подивимося в дзеркало” більше 16, об’єднувати їх у чотири групи і давати два види сімей доміанторного типу (І і ІІ) і два – партнерського (ІІІ).

Слід відзначити також високий артистизм і розкутість під час гри, а також намагання достовірніше показати ситуацію. Гра справила певне враження, бо один з учасників (неодружений) сказав, що він відчував провину перед своєю мамою, яка відповідальна за всю домашню працю. Було звернуто увагу, що сім’ї з нерівномірним та традиційним розподілом відрізняються мало, тобто традиційний розподіл також є нерівномірним.

Коло дискримінації, “побудоване” після роботи в малих групах, мало близько 35 шпич, що перевищувало кількість реальних учасниць і учасників. Серед таких, що ніколи не зустрічалися в практиці, був випадок, досить характерний для місцевої культури. Згідно буддистських положень, не можна після прання вішати жіночий одяг і білизну перед домом, тим більше вище, ніж висить чоловічий. Інакше, згідно вірувань, це впливатиме на чоловічу силу “мпаунг” (pon), яка дозволяє лише чоловікам стати монахами, а, можливо, і Буддою.

В “Колесі дискримінації” було розказано дуже багато випадків, навіть прийшлося відкласти продовження вправи на після обіду. Ось деякі з перерахованих випадків:

- жінкам не варто виходити з дому самим
- вчителю чоловікові дають самих поганих учнів, щоб він їх перевиховував
- вибір фаху (технічні спеціальності)

- жінкам заборонено після прання вішати свій одяг перед домом
- на курс англійської мови були обрані тільки чоловіки
- закон забороняє жінці самій ініціювати розлучення
- хлопці ходять до школи, а дівчата працюють вдома; навіть якщо дівчина вчиться, вона все одна працює вдома
- коли жінки і чоловіки працюють разом, жінки ще мають допомагати в приготуванні їжі, подавати каву, т.і.
- традиційно вважається, що освіта не для жінок
- мати примушує дівчину одягатися і фарбуватися так, як вона вважає потрібним, щоби дівчина швидше вийшла заміж
- дівчину не відпускали на демонстрацію, оскільки це – чоловіча справа
- хлопця не відпускали на демонстрацію, оскільки у випадку арешту, до хлопців більш жорстоке ставлення, навіть тортури
- коли в Бангладеш проводили програми розвитку виключно для жінок, чоловіки опустили, багато хто почали пити, т.і.
- сексуальні домагання до жінок, які їхали самі поїздом (з боку провідника)
- коли приходять гості, жінка готує, обслуговує, але сама не приєднується
- для отримання паспорту дівчатам нічого не потрібно, а хлопцям потрібне посвідчення про військовий облік
- при розділі майна при розлученні чоловік отримав дім, а жінка – якісь дрібниці
- коли обирають, кому з дітей вчитися, як правило обирають хлопців
- чоловік, якій зник ніколи не плакати, не зміг плакати, коли померла його мати, хоча йому було дуже боляче
- “старша донька – краща рабиня”; старша донька робила все по дому, допомагала матері, в той час як інші діти, навіть молодші сестри, вчилися
- в місцевому комітеті була лише одна жінка, і тільки тому, що її чоловік був лідером комітету, якого дуже поважали
- майже нема жінок вчителів; в одній зі шкіл працювала лише одна жінка, але потім її вижили, тому що вважали, що жінки створюють проблеми

Під час тренінгу остаточно сформувалася нова версія вправи – продовження колеса дискримінації – запропонована вперше на ліцензійних курсах в квітні і травні.

Спочатку “колесо” кладуть на підлогу і просять присутніх зайняти позицію біля тої спиці, яка, на їх погляд, є найважливішою (найсильнішою, найболючішою, найпершою для подолання, тощо). Після цього просять пояснити, чому вони так роблять.

Наступним є перевертання “колеса” вниз. Тренерка спитала, чи зникла проблема. В групі відповіли, що ні. Можна це порівняти з прихованим айсбергом. Але, на відміну від нього, ми вже вивчали проблему, а тепер спробуємо знайти шляхи подолання. Для цього пропонується підійти всім бажаним і на місці чорних спиць дискримінації накреслити і підписати, що можна зробити, аби дискримінації не стало.

День завершили “посадкою” дерев рівності.

Для підсумків було намальоване шафу з книжками, де назви книг – підсумки, тому вони мали бути стислими, 1-2 слово. В шафі стояли: методологія (2), вправи, соціальна рівність, вплив, відкриття, воля, інновація, історія УО, співпраця (2), знання, аналіз (5), важливість аналізу, дії, насага, дискримінація

(2), реакція, стислість, крок за кроком, економіка, посібник, результати, рівність. Один з учасників відмітив, що вся шафа – це словник, по якому можна вивчати мову прав людини і рівності.

13.06.02 – 4 день.

Половина дня була присвячена тренінгу, а половина – презентації організацій учасниць і учасників і запитанням та відповідям щодо програми.

Очікування були проведені в формі спіралі, яка символізує розвиток нашого знання, розуміння, досвіду; це – символ відкритої системи, завжди готової для подальшого розвитку з використанням попереднього досвіду.

В розвиток аналізу історій з “колеса дискримінації” та рольової гри з трансформації конфліктів була запропонована вправа з використанням техніки “вивчення випадку” (case study) – прийняття рішення в сім’ї, де є син і донька, кого відправляти вчитися далі. Для цього чотири групи представляли мотивації рішень сина і доньки щодо бажання навчатися; традиційних батьків щодо рішення послати сина і гендерно чуйних батьків щодо рішення, яке вони приймуть. В цій вправі використовується техніка “розпорошеної ролі” (shared roles), яка знімає навантаження ролі з однієї людини і полегшує деролізацію. Важливо також, при проведенні подібної техніки, звернути увагу, що ми застосовуємо підходи з розділу успішних комунікацій:

- даємо можливість виступити кожній з сторін
- пропонуємо якомога більшу кількість можливих шляхів вирішення

Це надасть можливість свідоміше обрати найефективніший шлях.

“Шкільний дзвоник” почали з того, що склали список того, що впливає на гендерну соціалізацію в школі: предмети, одяг, ігри під час перерви, вчителі і вчительки, старости класу, розміщення дітей, картинки, інші учениці і учні, навчальний план, підручники. Цікавою відмінністю при проведенні вправи “Шкільний дзвоник” можна назвати те, що діти розміщені сегреговано: хлопці в одному ряду, дівчини в іншому. Сценки були такого змісту.

1. Урок малювання: всі малюють, що хочуть. А потім – коментарі вчительки: чому ти намалювала пістолет? Ти ж дівчинка, а не хлопець. Ти маєш намалювати щось інше. Ось це гарний малюнок для хлопчика – солдати та човен. Ти – добрий учень.
2. Гра в футбол під час перерви – грають тільки хлопці, дівчат не беруть. Починається урок, діти сідають окремо, але хлопці все одно чіпляються до дівчат, дражнять їх. Урок праці: хлопці займаються механікою, дівчата – домогосподарством.
3. Вчитель водіння, якій погоджується навчати лише хлопців. Відповідь дівчатам, які теж хочуть вивчати водіння: ну навіщо тобі водіння? Де ти будеш їздити на машині? На кухні?
4. Діти обирають предмет, якій хотіли б вивчати – спів чи механіка. І знов вчитель: ти не можеш займатись механікою, це для хлопців, дівчата мають співати. Урок малювання: хлопці не мають малювати квіти, малюють мотоцикл. І як вирок: ви повинні слідувати тому, що я кажу, бо я – вчитель.

Відмічали, наскільки всі сценки близькі до реального життя. Хлопці дражнять дівчат, а вчителька не реагує, а потім жінки стають менш впевненими в собі.

Школа – один з прикладів структурного насильства. Проблема в тому, що це робиться з добрими намірами – спитайте вчителів і вчительок, чому вони розсаджують дітей. Але жінки і чоловіки все одно зустрічаються в житті, і не маючи навичок спілкування, вони відчуваються менш впевненими. Один з

учасників навів приклад: він вчився в школі для хлопців, і потім йому було складно в спілкуванні з дівчатами, він їх зовсім не розумів. Тут же було розглянуте схема норм жорсткості.

Вправа викликала багато запитань щодо освіти в інших країнах – як це відбувається, які є відмінності та подібності від того, що було показано. Як і з чого починати, як діяти?

При обговоренні питання, хто потрібні на ринку праці (після того, як в групах були намальовані портрети бажаних працівниць і працівників) відзначалися фактори, які однозначно розглядаються як дискримінаційні, якщо роботодавцями віддається їм перевага (гендер, раса). Говорили також, що освіта, в багатьох випадках, не може розглядатися як фактор дискримінації. Наприклад, лікар чи лікарка повинні мати медичну освіту, юристка чи юрист – юридичну. Це називатиметься легальним розрізненням. Проте, інколи між легальним розрізненням і дискримінацією лежить дуже тонка границя. Окрім того, відсутність освіти може бути наслідком дискримінації в минулому.

Був також показаний інший формат проведення вправи – з аналізом оголошень про робочі місця з газети.

Сім організацій, які були представлені протягом цього дня, відображають дуже широке коло зацікавлень учасниць і учасників тренінгу.

З трьох організацій Бірми одна представляла жіночу організацію народу каренні, одна студентську мережу, яка, зокрема, відкрила книжковий магазин-бібліотеку, де книгу видають за орендну плату, для тих, хто живе на кордоні з Китаєм, та Мережу за демократію і розвиток, політично орієнтовану організацію, складовою роботи якої є також просвіта і проведення тренінгів.

Учасниці і учасник з Індонезії представили Інститут плюралізму Індонезії, Інститут захисту дитини, фонд Тіфа і профспілку робітниць і робітників легкої промисловості.

Кожна презентація викликала питання з боку групи.

Частина, присвячена запитанням і відповідям щодо уповноваженої освіти містила коротку історію програми та її сучасний стан в Україні і мережі. Були також надані різні схеми проведення занять від двогодинної презентації до двотижневих ліцензійних курсів і річної програми в школах і університетах.

Питання відображали серйозне заглиблення деяких учасників і учасниць в програму після двох з половиною днів спільної праці:

- Найважливіші речі, які треба вивчити чи слідувати по завершенні тренінгу.
  - Важливі постійна практика; рефлексії (усні і письмові); обмін досвідом; зворотній зв'язок; тренінги підвищення кваліфікації; теоретичні знання в суміжних галузях.
- Які методи можна використовувати для того, щоб неграмотні люди зрозуміли уповноважену освіту?
  - Головне – ставитися до них так же, як і до дуже освічених. Слід також використовувати наступні підходи: менше записувати словами на фліпчартах, використовуючи натомість схеми, малюнки, піктограми; більше приділяти уваги обговоренню та його структуруванню, бо не лише людина впливає на мову, а і мова впливає на людину; ширше використання асоціативних рядів, зокрема, коли ми зображуємо жінку і чоловіка в різний спосіб, додаючи поруч і відповідні слова.

- Я вважаю дуже важко змінювати культуру країни, бо культура вкорінена в громаду. В Індонезії, наприклад, була кампанія з гендерної чуйності, але вона нічого не змінила.
  - Важливо починати з найслабкішої частини в будові культури, або з частини, яка найбільше готова. Освіта, економіка, політика – це теж частина культури і має свої особливості в різних суспільствах. Десь існує місце, з якого ми можемо почати. Важливо його знайти. При проведенні кампаній, важливо враховувати, що вони не мають бути самодостатнім засобом, а лише частиною довготривалих стратегій.
- Чому важко змінити парадигму щодо гендерних стереотипів?
  - Довгий час зміни в суспільстві відбувалися повільно, що відповідало швидкості формування і зміни стереотипів. Нині зміни в суспільстві носять більш радикальний і політичний характер. Тому невідповідність стереотипів реальному життю стала помітніше. Але складно (а часом і небезпечно) змінювати швидко те, що формувалося протягом тривалого часу. Тому ми маємо бути послідовними в діях і терплячими в очікуванні результатів. Важливо також помічати зміни, цінувати їх, поширювати і поглиблювати.
- Погоджуюсь, що гендерну чуйність треба починати з себе, свого дому, свого робочого місця.
- Як влада реагує на уповноважену освіту?
  - Не дуже відкрито і активно, проте наша наполегливість привела до того, що програма визнана Міносвіти і отримала ліцензію на право проведення освітньої діяльності з підвищення кваліфікації педагогів в галузі інноваційної діяльності в освіті.
- Чи є інші організації, які працюють в цій галузі, і чи ви співпрацюєте з ними?
  - Так. Намагаємося не повторювати один одного.
- Чи проводите ви дослідження? Якщо так, то в якому напрямку?
  - Так. Напрямок дуже різні – лінгвістика, застосування програми у викладенні окремих предметів, порівняння з близькими програмами, формування гендерних стереотипів у школі, успішність дівчат і хлопців в школі, тощо.
- Чому програма не зосереджується в одній конкретній сфері чи на одній цільовій аудиторії? Чи не була б вона тоді більш успішною?
  - Ми не вважаємо, що маємо право відмовляти одним за рахунок інших. Тому намагаємося створювати і поширювати гнучкі моделі, які можна використовувати, практично без адаптацій, в різних галузях, для різних цільових груп, в різних культурах. Це також робить програму більш сталою і створює, часом, синергетичний ефект.

14.06.02 – 5 день.

В останній день тренінгу робота носила характер підсумків і планів а майбутнє. В очікуваннях присутні говорили про те, що вони очікують від себе по завершенні тренінгу.

Для подальшого вивчення технік і набуття аналітичних навичок групі була запропонована дискусія в “акваріумах” на тему, що можна зробити в сім’ї, освіті, на робочому місці, щоби вони стали більш гендерно чуйними.

Було запропоноване багато шляхів і методів, які можуть бути застосовані. Один з шляхів – примушувати жінок виходити на публічний рівень – викликав різну реакцію тих, хто були за межами “акваріуму”. Тому по завершенні дискусії всередині “акваріуму” було запропоноване визначитися з позицією, зайнявши місце в континуумі від абсолютної згоди до абсолютної незгоди. Учасники і учасниці сіли на позиції, що відповідало як культурній традиції, так і робило саме обговорення більш зручним і комфортним. Позиції були дуже різні, але всі відзначали важливість обережного і виваженого підходу, а також відповідальність прийняття рішення, особливо, якщо воно стосується інших. Були запропоновані такі дії.

Сім'я.

- пояснювати сім'ям гендерну проблематику
- почати з власних сімей
- тренінги для батьків, бабусь і дідусів
- розповсюдження досвіду гендерно чуйних сімей
- практикувати гендерну сенситивність в своїх сім'ях
- розповсюдження інформації про права дитини, гендер, тощо
- розповсюджувати інформацію про те, що діти мають можливість висловлювати свої потреби
- допомагати сім'ям ідентифікувати попередню гендерно сенситивну практику

Освіта.

- проводити гендерні тренінги для своїх дітей та сусідів
- проводити тренінги для інших
- проводити тренінги для вчителів та вчительок
- писати статі з гендерної проблематики
- впровадження гендерно сенситивних підручників в формальну освіту
- зміни в навчальному плані
- освіта для політиків і законодавців
- освітні програми поза формальною освітньою системою (неформальна освіта)
- включати і жінок і чоловіків
- регулярні заняття в рамках неформальної освіти
- клуби з досліджень в різних галузях
- гнучкі підходи

Робота.

- організаційна культура на робочому місці
- гендерно сенситивні правила на робочому місці
- заохочування жінок брати участь в прийнятті рішень
- гендерно сенситивний розподіл обов'язків на робочому місці
- жіночі клуби на робочому місці для просвіти щодо сексуальних домагань
- примушувати жінок брати участь
- система санкцій для тих, хто порушують гендерну сенситивність
- заохочувати жінок до участі, пояснюючи це тим, що вони краще зможуть тримати сім'ю
- гендерно сенситивна мова

Коротко були також представлені вправи на теми домашнього насильства (“Можливо втекти”) і малого підприємництва (“Як приготувати могоінга (страва з рису, поширена в Бірмі”).

Обговорення методології викликало багато запитань, а саме:

- Як бути, якщо позиція тренера не співпадає з позицією учасників і учасниць?
- На одному з тренінгів з прав людини, де тренерами були жінки, чоловіки намагались знищити їх зусилля, доказати свою чоловічу перевагу. Що треба робити в такому випадку?
- Якщо учасники і учасниці починають дискусію з проблем релігії, як реагувати тренерам?

Треба зробити нашу позицію незримою, не давати порад, дистанціюватися від інформації та навичок, які ми даємо. Треба робити це професійно, володіти техніками, створити коло, де всі мають доступ до інформації. Дуже важко створити атмосферу.

Якщо ми з чимось незгодні, можна пояснити свою позицію, але таким чином, щоб учасники і учасниці не відчували тиску, від якого треба захищатися.

Щодо поведінки чоловіків, то гендерні ролі – частина нашого життя, їх не просто змінити, тому іноді тренерів намагаються спровокувати. Не тільки чоловіки, а й жінки бувають агресивні. Це – компенсаторна реакція. Можна повернутись до схеми норм жорсткості. Якщо ми повернемося до стилів трансформації конфлікту, то в суспільстві, де існують переважно стилі +/-+, люди думають, що ви хочете їх подавити. Важливо пам'ятати, що це не агресія проти тренерів, а компенсаторна реакція. Дуже погано, коли в тренерів з'являється почуття змагальності. Якщо є проблема – відкрийте айсберг, спитайте “Чому?”

Щодо релігії, то ми намагаємось не обговорювати ці питання. Коли ми говорили, з чого почати, то відмічали, що починати треба зі слабкішого місця. Релігія не є таким місцем.

Були також представлені п'ять організацій – Мережа студентства народності Карен, Інститут Бірми з освіти правам людини, Всекачинська спілка студентства і молоді, Качинська жіноча асоціація і Національна ліга за демократію на звільнених територіях. Цікаво, що питання тим, хто представляли свої організації, задавали не лише іноземні учасниці і учасники, а і ті, що представляли інші організації Бірми.

На завершення група сплела “вінок” побажань, побудованих з тих знань і навичок, які сформувалися під час роботи на тренінгу.

15.06.02 – 6 день.

Цей день було присвячено індивідуальним консультаціям і зустрічам.

Окрім відповідей на запитання, тренерки показали ще декілька вправ, які не було включене в план.

Питання стосувалися як змісту програми, так і організаційних аспектів:

- Як почати програму там, де рівень обізнаності в гендерних проблемах практично нульовий?
  - Краще за все починати з успішних комунікацій, які допоможуть зробити плавний перехід до більш складних і суперечливих проблем.
- Чи можна почати з прав людини?
  - Так, але при нагоді чи за потребою, важливо звернутися до вправ з трансформації конфліктів.
- Як бути, якщо батьки застосовують силу для виховання дітей?

- Можна паралельно (можливо, в дещо зменшеному обсязі) проводити заняття і з батьками. Важливо також пояснювати дітям, що вони не мають ставати в опозицію батькам, дізнавшись про свої права чи про те, що батьки їх часом порушують. Слід вчити дітей передавати концепцію прав людини і чуйності далі в таких же гнучких і доступних формах, в яких ці знання і навички отримали вони самі.
- Чи відрізняється проведення занять з дітьми від занять з дорослими?
  - Процес побудови занять, насамперед, має будуватися на потребах і наявному досвіді групи. І потреби, і досвід можуть як відрізнятися, так і бути дуже подібними в дитячих і дорослих групах. Тому наріжним каменем програми є не різні підходи до різного віку, а різні підходи до груп з різними потребами, навичками, знаннями, досвідом, тощо. Тобто слід задавати не запитання “Яка група?”, а запитання “Що є в групі і що вони хоче отримати?”.
- Які ще можна застосувати вправи на стереотипи і різноманітність?
  - Тренерки навели ще кілька вправ, які доцільно застосовувати при обговоренні цих проблем.
- Як ви ставитеся до окремого навчання хлопців і дівчат?
  - Таке навчання небезпечне, бо посилює синдром структурного насильства, не створює досвіду спілкування, посилює компенсаторні реакції всередині групи.

Відбулася також детальна розмова з групою з Індонезії відносно змін і доповнень тренінгу в серпні, а також організаційних питань, пов'язаних з ним.

16.06.02 – 7 день.

В цей день відбувся круглий стіл, на якій, окрім учасників і учасниць тренінгу, були запрошені педагоги і адміністрація школи відкритого суспільства, яка працює для таборів, іноземних педагогів і соціальних працівниць, які працюють для таборів.

Після взаємного представлення було надане коротку довідку про стан освіти в Україні в совітський період, на початку незалежності і зараз.

Після цього виступила директорка школи “Пост-10” (підготовча школа для тих, хто закінчили 10 класів середньої школи в Бірмі, і хотіли би далі готуватися до вступу в коледж чи університет). Вона розповіла про основні напрямки навчання в школі, а також про складнощі подолання традиційних підходів в освіті, орієнтованих на педагога, а не на учня чи ученицю. З їх досвіду, цьому пручаються і педагоги, і діти.

Після цього були запитання і відповіді.

- В Індонезії в біженських таборах люди кажуть: дайте нам їжу, а не освіту. А як у вас?
  - Деякі гуманітарні організації дають їжу. Люди звиклі до бідності, а до навчання тягнуться.
- Як ви переконали владу визнати уповноважену освіту на рівні міністерства?
  - Це тривала наполеглива послідовна праця, яка не могла не дати результатів.
- Що представляє уповноважена освіта в школі – окремий предмет чи підхід?
  - Інколи це окремий предмет, інколи це підхід, інколи це програма, включена в предмет під іншою назвою. Залежить від конкретної ситуації.

- Які кроки зроблено в Індонезії в галузі освіти після падіння режиму Сухарто?
  - Зміни невеликі.
- Як ви змогли увійти в школу з програмою?
  - Шукали адміністрацію і педагогів, які теж хотіли змін, інновацій, погоджувалися з нашими підходами. Перший успішний досвід почав створювати імідж, який з часом став працювати на нас. Ми також не лінувалися проводити тренінги в різних групах, щоб поширити базу підтримки програми.
- Ви почали з жіночої програми гендерної просвіти. Який відсоток жінок і чоловіків в програмі тепер?
  - На жаль, чоловіків небагато – близько 10%, але це відображає загальну картину в освіті, яка, практично, повністю позбавлена чоловіків-педагогів. Ми намагаємося збільшити відсоток чоловіків у програмі.
- Яка основна мета програми?
  - Вона відображена у її визначенні.
- Хто є цільовою групою програми?
  - Ми більше працюємо з педагогами і школярством, але обмежень нема ніяких.
- Якою мовою проводите заняття?
  - В Україні українською, з країнами колишнього СРСР – російською. Це був перший тренінг англійською мовою і під переклад.
- Які країни ще беруть участь в програмі і коли вони приєдналися?
  - 1999 + 5 країн; 2000 + 2 країни; 2001 + 1 країна.
- Яка різниця (для учасника і учасниці з Бірми) між літнім табором 2001 і цим тренінгом?
  - Стиль такий же, але в таборі була більша різноманітність у віці, освіті, тощо. Групи формувалися з урахуванням мови спілкування, без перекладу, а тут є переклад. В таборі були присутні люди з різним рівнем тренерського досвіду, часом були батьки і діти. Це все створює своєрідне середовище. Тут присутні різні групи, наприклад, такі сильні, як Інститут Бірми з питань освіти правам людини, та інші, які лише на початку. Але між ними поки нема зв'язку. Не існує також плану впровадження у формальну освіту і лише неформальні зв'язки між тими, хто здійснює освіту з прав людини і гендера. Тут є люди, які могли би впроваджувати ці ідеї в освіту вздовж кордонів.
- Що учасниці і учасники з Бірми могли би застосувати а своїй діяльності з уповноваженої освіти?
  - Методологію в контексті.

18.06.02 – Бангкок.

Зустрічі і дискусії з Морін Онг Твін, директоркою проекту Бірми, в Бангкоку, носили конструктивний творчий характер, а також залучали в процес обговорення можливостей програми для Бірми інших людей.

Були задані такі запитання:

- Скільки осіб в групі, з якою ви працюєте?
  - Від 12 до 25. Оптимальна кількість 15 – 17 осіб.
- Як довго триває тренінг?

- Від одного уроку (45, а інколи 30 хвилин) протягом року і двогодинної презентації до двотижневих курсів для педагогів.
- Як оцінюєте результати тренінгів?
  - Ми намагаємося уникати оцінювання, тому пропонуємо це робити самим учасникам і учасницям в усній та письмовій формах, а тренерам писати рефлексивні щоденники.
- Відмінність бірманської групи від інших.
  - Робота під переклад і те, що жінки, переважно, говорять дуже тихо.
- З якими групами можна проводити заняття.
  - Обмежень не існує.
- Як ви визначали, що бірманські молоді чоловіки гендерно чуйні?
  - З прямих і непрямих висловлювань щодо стосунків і ролей жінок і чоловіків в сім'ї і суспільстві в цілому.

Наприкінці Гезер Мартинець, асистентка проекту Бірми, запропонувала, щоби український уряд запропонував уряду Бірми запровадити в країні уповноважену освіту.

Олена Зайцева
Олена Сулова

Літо – сезон таборів

ЛІТНІЙ ТАБОР З УПОВНОВАЖЕНОЇ ОСВІТИ

1 – 14 ЛИПНЯ 2002

АЛМАТИ, КАЗАХСТАН

Літній табір проходив 1 – 14 липня 2002 року (спільна групова робота 2 – 12 липня) в санаторії “Науриз”, місто Алмати, Казахстан. В роботі табору брали участь біля 90 осіб з 12 країн – Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Литва, Молдова, Монголія, Росія, Таджикистан, Узбекистан, Україна. В 9 з цих країн вже беруть участь в реалізації програми, інші три були присутні з метою ознайомлення та вивчення можливості подальшого застосування.

Як одна з особливостей табору, може бути названа робота тренерських команд з різних країн, в яких працює програма.

В роботі табору були застосовані різні види та формати роботи – тренінги, круглі столи, відповіді і запитання (проблемні дискусії), тренерські наради, лекції, робота міністерств, денні та вечірні розваги тощо. Це дало можливість зробити схему роботи табору гнучкою, зміна різних видів діяльності надала можливість створити творчу атмосферу. В деяких аспектах це було випробування програми на гнучкість і ще раз довело можливість її застосування в різних форматах та контекстах.

Тренінгова програма включала проведення курсу занять з успішних комунікацій, гендерної проблематики, лідерства і роботи команди, попередження насильства і торгівлі людьми.

Для проведення тренінгів було сформовано 5 груп:

- група тренерів і тренерок, які вже працюють в програмі в своїх країнах;

- молодіжна група, в яку входили особи різного віку (від 8 до 20 років) і різного рівня ознайомлення з програмою (ті, які пройшли курс у школі; тільки почали курс; зовсім незнайомі);
- три групи були сформовані з людей, які вперше мали можливість познайомитись з програмою.

В залежності від цього, тренерською командою були сформовані різні плани проведення тренінгових занять, які в деяких аспектах були схожі, а в деяких відрізнялись.

Різними були й цілі, поставлені перед кожною з груп.

1. Група підвищення кваліфікації (тренери, які вже працюють в програмі) – підвищення кваліфікації, ознайомлення з новими вправами або варіантами проведення вже існуючих, поглиблення теоретичних і методологічних знань і навичок, обмін досвідом щодо особливостей проведення вправ в різних країнах.
2. Молодіжна група – формування досвіду спільної роботи молоді з різних країн, заглиблення знань і навичок, отриманих протягом занять в школі або ознайомлення з програмою для тих, хто були присутні вперше.
3. Група починаючих навчання – ознайомлення з програмою, але, на відміну від попередньої практики, в форматі тренінгу для тренерів, тобто – ознайомлення з методикою проведення, теоретичними засадами, на яких базується програма, надання навичок проведення, обговорення і аналізу вправ. Треба також відзначити, що учасники і учасниці цих груп приєднались до роботи табору з різними цілями:
  - знали про програму і хотіли б бути тренерами і тренерками;
  - чули про існування програми і хотіли б уявити собі, що таке УО;
  - для спостереження і можливого приєднання до програми в майбутньому;
  - для спостереження та порівняння з іншими, вже відомими формами роботи;
  - з метою вивчення технік і методик для можливого застосування деяких з них на практиці.

Подібна різноманітність цілей потребувала дуже гнучкого підходу до роботи в групах, коли обговорення йшло відразу в декількох напрямках.

Круглі столи були присвячені наступній тематиці:

- презентація країн-учасниць програми (що зроблено, що робиться, плани подальшого розвитку);
- обмін досвідом співпраці з урядовими структурами з метою подальшої формалізації програми;
- презентація країнами, які вперше приєднались, своєї роботи, подібностей і відмінностей, можливості застосування отриманих знань;
- обговорення засадничих принципів програми.

Презентація країн-учасниць проекту довела, що розвиток програми в країнах нерівномірний, як щодо збільшення кількості майданчиків, так і щодо впровадження програми в систему освіти. Цікавим здається те, що розвиток не залежить від часу початку програми, або кількості людей, які були присутні на перших тренінгах для тренерів. В деяких випадках це можна пояснити особливостями освітньої системи в країнах. Але, як виявилось, перш за все розвиток програми великою мірою залежить від особистостей, які займаються її

впровадженням – координаторок фондів Сороса і координаторок і координаторів програми в країнах.

Але кількісні показники теж не можуть дати повної картини розвитку, бо, як було відзначено, в деяких випадках тяжіння до набуття кількості майданчиків і тренерів може призвести до втрати глибинного сенсу програми.

Через відсутність в таборі координаторів і координаторок проекту з країн Центральної Азії розмова щодо регіональної співпраці велась на рівні людей, що безпосередньо працюють в програмі (тренерів і тренерок). Але ця розмова показала, що люди до подібної співпраці готові, потрібна тільки додаткова організація і координація.

Обговорення засадничих принципів програми було викликано запитаннями учасників і учасниць, які вперше познайомились с програмою. Запитання були такі:

- Розшифруйте, будь ласка, назву проекту “Уповноважена освіта”? Кого і в чому уповноважує програма?
- Яка головна мета уповноваженої освіти як проекту і як мережі?
- На ідеї яких сучасних вчених-педагогів ви спирались при створенні проекту уповноваженої освіти?
- Вкажіть, будь ласка, базові навчальні посібники, на які ви спираєтесь?
- Чому серед принципів уповноваженої освіти нема принципу активності щодо розповсюдження УО?
- З ким із фахівців у галузі гендерної освіти в Україні ви знайомі та підтримуєте контакти?
- Що ми, як учасники і учасниці цього проекту, маємо зробити після завершення нашого перебування в таборі?
- Наскільки етично застосування окремих вправ чи елементів програми в своїй роботі? Чи можливо робити модифікації?
- Наскільки доцільно починати вивчення гендерних питань відразу з практики, можливо краще спочатку дати теоретичну базу?

В рамках роботи школи був також проведений круглий стіл спільно з представниками і представницями Всесвітньої Асамблеї Ісламської Молоді, які проходили навчання в тому ж санаторії. Темою круглого столу було становище жінок в ісламі. В розмові виявилось, наскільки відрізняється те, що декларується релігійними принципами, від того, що є насправді – традицій, звичаїв, поведінки, ставлення.

Тренерські наради проходили щовечора і включали:

- рефлексії дня;
- обговорення проблемних ситуацій, що виникли під час тренінгу;
- підготовку до наступного дня;
- обговорення особливостей проведення деяких вправ;
- обговорення того, як краще обговорити в рамках тренінгу проблеми (в основному, організаційного плану), які виникали поза межами тренінгової програми.

Як вже було відмічено, тренерські групи склалися з тренерів і тренерок з різних країн – Азербайджану, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Литви, Молдови, Таджикистану, Узбекистану, України. Це була перша спроба подібної співпраці

тренерів і тренерок з різних країн в групах. В анкетах учасниці і учасники відмічали переваги подібної організації тренерських груп, а саме:

- дуже показово, що те, що всі з різних країн, не заважало працювати єдиною командою, доповнювати одне одного, розуміти з першого погляду;
- можливо, це свідчить про вплив програми, оскільки зовсім непомітно, що люди раніше не працювали разом;
- відразу зрозуміло, що це не декларація, що програма дійсно працює в країнах, бо в кожній країні є тренерки і тренери, які вже можуть навчати інших;
- це був приклад різних підходів в набутті тренерського досвіду.

Багато часу на тренерських нарадах (а також в групі підвищення кваліфікації) було присвячено обговоренню національних особливостей, бо як було відмічено, їх непроговорення під час тренінгу може призвести до певних проблем в майбутньому. Це стосується як деяких проблем, що обговорюються, так і форми проведення деяких вправ, яка може бути неприйнятною в певному культурному контексті.

Один з днів наприкінці табору пройшов як “День науки”. Він був організований та проведений Міністерством уповноваженої освіти і науки. В цей день були прочитані та обговорені лекції і повідомлення на теми:

Гендерні дослідження в Грузії.

Технологія впровадження модульного навчання на уроках громадянської освіти.

Робота МОМ в Молдові щодо попередження торгівлі людьми (з показом фільму).

Формування гендерних стереотипів в школі.

Гендерні дослідження в лінгвістиці.

Гендерний аспект соціальної психології.

Теми викликали багато запитань і обговорень, особливо доповіді щодо прихованого шкільного плану, лінгвістичних досліджень і соціальної психології гендеру.

Був проведений місточок до круглих столів попередніх днів, де наголошувалось на важливості теоретичної бази, наукових досліджень в різних галузях – лінгвістиці, психології, педагогіці, соціології, тощо.

На початку табору були створені Міністерства уповноваженої освіти і науки, культури, преси, спорту. Робота міністерств була прикладом самокерованої роботи групи. Цікаво, що роботу міністерств преси і культури майже повністю взяла на себе молодіжна група. Міністерство преси видало протягом табору 4 газети. Міністерство культури організувало денні та вечірні розваги.

Крім того, під час табору було проведено 2 екскурсії – поїздка в Алмати і похід в гори Капчегай.

В цілому з роботи табору можна зробити такі висновки:

- Табір повинен мати єдину творчу і організаційну концепцію і наповнення, тому доручення організаційних питань особам, які необізнані з програмою, не може бути доцільним.
- Табір може бути не тільки місцем підвищення кваліфікації та опрацювання методик, але й дає можливість за короткий час підготувати нових тренерів і

тренерок для подальшої роботи в країнах. Він також може бути ще однією формою приєднання нових країн до програми.

- Організація тренерських груп з представниць і представників різних країн є дуже доброю практикою співпраці і варто застосовувати цей досвід в наступних таборах
- Тренінги можуть бути не тільки місцем навчання, але і надають можливості відображення, обговорення і вирішення проблем чи ситуацій, які виникають поза тренінговою частиною, відповідно принципам УО. Це дає приклад можливості застосування принципів і філософії уповноваженої освіти в повсякденному житті.
- Велика роль в житті табору була зіграна самоорганізацією груп. Програма відпочинку та позатренінгових заходів була організована силами учасників та учасниць табору щоденно.
- Доцільно долучати до дорослих груп молодь, яка вже раніше пройшла тренінги з УО. Молодь – як майбутніх тренерок і тренерів. Для дорослих це дуже добра практика співпраці різних поколінь. Особливо, якщо дорослі вперше приєдналися до програми. Це повністю змінює ставлення до молодших учасників і учасниць програми як до учнів і учениць, допомагає краще відчувати атмосферу програми.
- Розвиток програми може йти різними шляхами, в різних напрямках. Головне – дотримуватись принципів програми, зберігати її цілісність. Також дуже важливим для програми є проведення досліджень і розвиток теоретичної бази.

Олена Зайцева.

ІНФОРМАЦІЯ З КРАЇН

АЗЕРБАЙДЖАН

Можна привітати уповноважену освіту Азербайджану з прийняттям проекту! Програма за 2001-2002 учбовий рік на учбових майданчиках міста Баку завершена. Підведені підсумки роботи тренерів. Програма проводилася на основі календарного плану згідно навчального посібника. Звіти здавалися від кураторів двох груп тренерів. В травні, по отриманні запрошення на літню школу в Казахстан, експертною комісією Фонду обрані тренер і тренерка, а також три дівчинки та один хлопчик для презентації Республіки. Готується перша літня школа з уповноваженої освіти в місті Шеки, а також семінари-тренінги в Баку та Гянджі.

Чекаємо на інформацію за наступними адресами: empower_edu_az@yahoo.com
2pac_shakur@rambler.ru (запасной) так-як yahoo не спрацьовує іноді

ГРУЗІЯ

1. Підготовлена програма для безпритульних та дітей, що скоїли правопорушення.
2. Проведено тренінг для безпритульних дітей (12 осіб).
3. Проведено тренінг для персоналу колонії для неповнолітніх (13 осіб).

КАЗАХСТАН

Всього з серпня 2001 по серпень 2002 року з програмою були ознайомлені понад 440 педагогів Південно – Казахстанської області. Вони знайомилися з програмою на різних заходах – від 2-годинних презентацій до 5-тиденних тренінгів. Практично в кожній з 75 шкіл м. Шимкента працює хоча б один педагог, знайомий з програмою. Районних шкіл – близько 100.

На спеціальних триденних семінарах пройшли підготовку 190 педагогів та 31 студент. 33 педагоги проходили 5-тиденний семінар в таборах УО, що проводилися в області. Всі вказані заходи (3- та 5-ти денні семінари), окрім одного, проводились в кінці 2001 – 2002 навчального року – в квітні – червні. Тому говорити про те, як навчені педагоги впроваджують програму, поки ще рано. Це стане відомо у вересні – жовтні. За підсумками реалізації проекту, що закінчився у лютому 2002 р., у другому півріччі минулого учбового року програма активно впроваджувалася та розвивалася в десяти школах ПКО. Кількість класів, де програма йшла як предмет чи факультативний курс – 15, при цьому було охоплено близько 370 осіб, що вчать. Окрім того, програма УО проводиться у вигляді гуртка в трьох школах м. Шимкента. Зайняття гуртків відвідують 45 осіб.

На сьогодні активно працюючими тренерами, тобто такими, що самостійно проводять тренінги, презентації (не враховуючи невеликих презентацій на педрадах, методичних радах шкіл), є 10 осіб.

КИРГИЗСТАН

Продовжується робота на 36 майданчиках. Робота проводиться трьома мовами – російською, киргизькою, узбецькою.

Заохочується вища школа. Спочатку робота велась на факультеті міжнародних відносин ОШТУ, зараз програма запропонована для проведення на 1-2 курсах факультету бізнесу.

Видано та утверджено посібник “Інтерактивне навчання студентів молодших курсів”.

Іде робота над розширенням програми.

В квітні пройшла презентація в Національному Університеті; в квітні – травні проведено дводенні семінари в Караколі, Джелалабаді та Бішкеку. Пройшла презентація для директорів (90 шкіл).

Програма виходить на ліцензування. В кінці червня має відбутися нарада колегії Міністерства освіти, де буде винесено рішення про затвердження програми як предмету з вибору (в школах) і факультативного курсу (в вузах).

Іде робота над підвищенням тренерської майстерності, розширенням теоретичних знань з прав, гендеру, критичного мислення. В Бішкеку пройшли три семінари для тренерів, що працюють в програмі.

ЛИТВА

Практично вся робота іде на самоокупності, бо в Литві існує система замовлення школами тих чи інших курсів.

Проведено два семінари для педагогічного університету. Після їх проведення сформувалась група людей, що виявили бажання працювати в програмі (близько 25 осіб). Для їх підготовки необхідний тренінг для тренерів.

Проведено один семінар в колонії для дівчат.

Готується проект роботи в дитячих будинках і колоніях.

МОЛДОВА

В травні, по закінченні навчального року, завершено роботу програми з групами на 5 майданчиках (4 школи та 1 педагогічний університет).

В червні пройшов тренінг для тренерів із заохоченням педагогів, що працюють в базових школах.

В червні 3 особи (2 тренерки та один учасник) з Молдови були в літньому таборі уповноваженої освіти в Казахстані. Після їх повернення з табору планується проведення тренінгу підвищення кваліфікації.

Йде робота над новим проектом. В серпні планується проведення ряду тренінгів для розширення програм та підтримки Міністерства освіти та міського управління освіти Кишинєва.

ТАДЖИКИСТАН

Робота за проектом «Уповноважена освіта» за звітний період проводилася у відповідності до календарного плану в наступних основних напрямках:

- **Продовження семінарів на майданчиках**
- **Посилення потенціалу команди та організації – виконавця Проекту**
- **Заохочення ресурсів (фондрейзинг)**
- **Громадські зв'язки чи паблік рилейшнз**

I. Семінари на майданчиках.

У звітний період семінари з курсу «Уповноважена освіта» були продовжені на 12-ти майданчиках в м. Душанбе, Худжанді, Курган-Тюбе та Кулябі, а також в Шаартузському, Бохтарському, Файзабадському та Кофарніхонському районах. Крім цього, 14 тренерів, підготовлених за підтримки Корпусу Милосердя з другої половини квітня почали семінари в п'яти базових школах в трьох південних районах Таджикистану: Бешкентському, Кабодієнському, Шаартузському.

II. Посилення потенціалу команди та організації.

З 13 по 18 травня в Душанбе на базі Центру гендерних досліджень пройшов Тренінг для тренерів III покоління. Тренінг проводили тренери з Києва Олена Сулова та Галина Дацюк. Група складалася з 18 осіб (14 жінок і 4 чоловіки). Група, на думку тренерів, працювала творчо, серйозно, з одночасним осмисленням практичного застосування в майбутньому. У складі нової групи були вчителі та вчительки середніх шкіл, гімназій, викладачки двох столичних університетів, академії МВС. Протягом тижня після ТОТ нові тренери склали плани роботи зі своїми цільовими аудиторіями. Обговорення майбутньої діяльності відбулося на перших зборах тренерів, на яких було узгоджено

конкретні терміни початку семінарів з уповноваженої освіти, на нових майданчиках.

Посиленню потенціалу команди тренерів сприяли також два круглих столи та дві лекції., проведені тренерками Оленою Суисловою і Галиною Дацюк. На засіданнях круглого столу обговорювалися питання розвитку УО в Таджикистані. Лекції були на тему «Трансформація конфліктів і культура миру» та «Як концепція гендеру відображена у сучасних науках». В цих заходах окрім учасників ТОТ взяли участь тренери та волонтери проекту м. Душанбе.

За відгуком Координатора Мережевої програми «Уповноваженої освіти»/ Інформаційно-освітницький Центр «Маніжа», що здійснює адміністрування програми УО у Таджикистані, має достатній організаційний потенціал, активно діє на «ринку» тренінгових програм і послідовно здійснює перехід на нові етапи розвитку.

Значному посиленню потенціалу ІОЦ «Маніжа» сприяла передача ТФ ІОО ФС в рамках Проекту «Уповноважена освіта» оргтехніки, включаючи персональний комп'ютер «Pentium III», копіювальний апарат «Canon 6512» та цифровий фотоапарат «Olympus C-100».

III. Громадські зв'язки.

Діяльність, спрямована на організацію системи зв'язків з різноманітними державними структурами, міжнародними організаціями, групами та окремими особами, від яких залежить (чи в майбутньому буде залежати) успіх програми «Уповноважена освіта» завжди знаходиться в центрі уваги команди УО в Таджикистані. Мету роботи в цьому напрямку ми сформулювали ще два роки тому:

- Формування позитивного іміджу Програми УО;
- Заохочення прибічників і прибічниць;
- Формування зацікавленого середовища;

Зміцненню громадських зв'язків сприяла участь тренерів Програми УО в наступних конференціях:

- Міжнародна конференція «Роль жінок в демократизації суспільства в Центральній Азії, Закавказзі, та сусідніх державах: Афганістані, Ірані, Індії, Пакистані, Туреччині», 6-8 червня, Душанбе. (Брали участь в конференції Алішер Рахмонбердієв і Санавбар Імомназарова).
- Республіканська конференція «Соціальне партнерство заради стійкого розвитку», 21 червня, Душанбе (Учасниками конференції були 5 тренерів УО).
- Міжнародна конференція з освіти в області прав людини, 2-4 червня, Душанбе (Учасником був Алішер Рахмонбердієв).

Участь в Міжнародній конференції «Роль жінок в демократизації суспільства в Центральній Азії, та державах, що межують з нею: Афганістані, Індії, Пакистані, Туреччині, дозволила отримати реальну можливість впровадження Програми «Уповноважена освіта» в Афганістані. Дві учасниці Конференції, які представляли Міністерство у справах жінок Афганістану і які входять до складу

офіційної делегації, раніше як біженки жили у Душанбе, і ми заохочували їх до організації та проведенню гендерних тренінгів з біженками з Афганістану. У процесі зустрічі та обговорення під час проведення Конференції з'явилась ідея спільного Проекту по впровадженню УО в Афганістані. Афганська сторона по поверненню до Кабулу навіть знайшла приміщення для представництва ІОЦ «Маніжа» і пропонує з вересня почати спільну діяльність. Вони готові створити команду тренерів з числа колишніх педагогів шкіл і вузів для роботи по Програмі УО.

Республіканська конференція «Соціальне партнерство заради стійкого розвитку» почалася із зустрічі Президента Республіки Таджикистан Емомалі Шаріповича Рахмонова з представницями і представниками НУО. Зустріч продовжувалась більше трьох годин. Після зустрічі учасники і учасниці конференції – представництво НУО, керівництво державних структур, міжнародних організацій та бізнесу в трьох групах продовжили роботу конференції. Три тренери ІОЦ «Маніжа», разом з ними два тренери УО, фасилітували роботу цих груп протягом всієї роботи конференції.

Участь в Міжнародній конференції з навчання в області прав людини дозволила включити ідеї «Уповноваженої освіти» в стратегію освітньої програми для жінок і дівчат 12 районів республіканського підпорядкування.

IV. Заохочення ресурсів (фондрейзінг)

Дитячий фонд (ЮНІСЕФ) підтримав реалізацію другої фази проекту «Створення школи, дружньої до дітей». В планах заходів цього проекту передбачені п'ятиденні тренінги в 25 пілотних школах трьох крупних регіонів Таджикистану. В програму тренінгів включені сесії по презентації проекту «Уповноважена освіта».

Тренери УО почали активну роботу з фондрейзінгу. Так, за ініціативою Сановбар Імомназарової, Корпус Милосердя підтримав проект підготовки 14 тренерів з числа викладачів і викладачок трьох південних районів Таджикистану. Як вище зазначалося, вони вже почали проведення семінарів в п'яти школах.

За підтримки Корпусу Милосердя, в червні цього року буде проведено літній табір УО для 60 учасниць і учасників проекту трьох південних районів Хатлонської області. Зараз ведуться переговори з представництвом Корпусу Милосердя про оплату виготовлення ще однієї партії футболок з символікою УО.

В плані заохочення ресурсів держструктур і бізнесу зроблена наступна робота:

1. Досягнута домовленість з Центральним інститутом перепідготовки і підвищення кваліфікації робітників освіти щодо проведення декілька триденних тренінгів з працівниками освіти, директорами та вчителями шкіл з програми «Уповноважена освіта». Тренінги почнуться з вересня 2002 року. В наступному році плануємо на базі цього інституту створити кабінет УО.

2. З метою заохочення бізнес-структур з червня 2001 року ми проводили спільну роботу з засновником приватної гімназії №74 в м. Душанбе. В травні цього року вчителька цієї гімназії Ятімова Джаміля, пройшла тренінг для тренерів УО і з вересня вона і тренерка першого покоління Касимова Фіруза почнуть проводити семінари в гімназії. Ми плануємо до наступного року навчити всіх вчителів і вчительок цієї гімназії по програмі УО.

Різне

- Для участі в роботі Міжнародного літнього табору в м. Алмати направлена група у складі 6 осіб (3 тренери, 2 школярки і один студент). Поїздку 4 осіб фінансувала Жіноча програма Таджикиського філіалу ІВС, а поїздка 2 осіб фінансувалася через проект «Уповноважена освіта».
- На одному з майданчиків (в Кофарніхонському районі, в 20 км від Душанбе) в канікулярний час організовані семінари за місцем проживання школярок і школярів. В якості експерименту в групу включили безпритульних дітей (сироти, які кинули школу кілька років тому).
- Ведеться підготовка до проведення II Літнього табору УО в гірській ущелині в 25 км від м. Душанбе з 13 по 25 серпня цього року. Для участі в таборі з кожного з 12 майданчиків будуть запрошені діти і тренери, всього 50 осіб, окрім того, в роботі табору візьмуть участь всі 16 тренерів третього покоління, які пройшли ТОТ на початку травня цього року.
- Проводиться підготовча робота з педагогами і органами освіти Хатлонської області і м. Курган-Тюбе для проведення ТОТ по програмі «Уповноважена освіта» для 20 педагогів м. Курган-Тюбе і близьких до нього районів. ТОТ плануємо провести в серпні цього року.

УЗБЕКІСТАН

Учбовий рік почався у вересні 2001 року на 9 майданчиках в 7 різних областях республіки. Майданчики були відкриті в 2-х ліцеях, одному дитячому будинку і 6 загальноосвітніх школах. В проекті брали участь 15 тренерів і понад 250 дітей. В жовтні цього ж року керівниця проекту провела кілька зустрічей з відповідальними працівниками і працівниками Міністерства народної освіти і Першим заступником Міністра. В процесі цих зустрічей була досягнута домовленість про створення умов для розвитку уповноваженої освіти в республіці. Відповідно до цієї домовленості, головна спеціалістка управління моніторингу і державних стандартів освіти Міністерства пройшла навчання в Києві у листопаді.

Наприкінці 2001 року було створено і зареєстровано Інформаційно-ресурсний центр уповноваженої освіти, основною задачею якого є подальший розвиток УоІК в партнерстві з Міністерством народної освіти, інформаційно-методична підтримка тренерів и педагогічної громадськості.

Відповідно проекту ІРЦ, підтриманого місцевим представництвом Фонду Сороса, з нового 2002 року в республіці почали функціонувати ще 6

майданчиків в 5 областях і Республіці Каракалпакстан. Число тренерів, які брали участь в проекті, досягло 24, а дітей – 430. Таким чином, в кожній області Узбекистану був майданчик УоіК, де працювали підготовлені тренери.

У травні 2002 року (5-9.05) було організовано проведення тренінгу підвищення кваліфікації для всіх тренерів, які працювали в проекті УоіК. Тренінг, який проводили досвідчені тренерка і тренер з України, Олена Семіколенова і Олесь Савенок, лишив найкращі враження і значно збагатив досвід наших тренерів. Про це лишили свої захоплені відгуки учасниці і учасники тренінгу. Про це свідчать їх підсумкові звіти, в яких відображується використання отриманих знань.

Учбовий рік завершено успішно, багато тренерів і дітей підсумковим заняттям зробили творчі вечори, капусники, концерти для своїх шкіл, ознайомивши таким чином інших зі змістом отриманих ними знань і навичок.

Цінним підсумком для нас є небажання дітей губити зв'язок з тренерами на час канікул: в багатьох областях діти стали брати участь в діяльності НДО, в яких працюють тренери. Так, наприклад, в м. Навої вони проводять зайняття в дитячому садочку, розробляючи за допомогою тренера сценарії кожного тренінгу. У м. Ташкенті стали волонтерами Центру підтримки жінок і дітей, випускають інформаційний бюлетень для підлітків, розробляють проект гендерного клубу для випускників і випускниць курсу УоіК.

Іншим важливим кроком в розвитку УоіК в Узбекистані став тренінг для тренерів, який пройшов 28 червня-3 липня 2002 року. В його підготовці і проведенні брали участь працівниці і працівники Міністерства народної освіти. В двох групах пройшли навчання 30 працівників і працівниць інститутів підвищення кваліфікації педагогічних працівників з усіх областей РУ. Підсумком цього першого кроку на шляху навчання тренерської майстерності для учасників і учасниць стали розроблені ними проекти їх стажування на місцях і приблизні плани тренінгів для педагогічних працівників, які вони мають намір проводити протягом серпня-жовтня. В листопаді 2002 року планується проведення для цих тренерів тренінгу з підвищення кваліфікації. Проект УоіК має концепцію перманентної роботи з даною групою педагогічних працівниць і працівників на найближчі роки.

Основними індикаторами результативності проекту, окрім числа тренерів і дітей, заохочених до проекту, можна вважати співробітництво з Міністерством народної освіти, участь його працівниць і працівників в підготовці і проведенні заходів УоіК, а також створення сприятливих умов для роботи тренерів.

Вважаємо за потрібне також зазначити, що Гендерна програма Інституту відкритого суспільства – Фонд Сприяння, Узбекистан, провела моніторинг результативності роботи учасників проекту. Вивчена робота тренерів на 7 майданчиках, проаналізовані матеріали тренінгів, проведені спостереження серед дітей, опитування педагогів і батьків. Проект отримав успішну оцінку, робота тренерів викликала багато позитивних відгуків тих, хто проводили навчання.

У числі факторів, що сприяли розвитку уповноваженої освіти в Узбекистані найважливішим, на нашу думку, є постійний зв'язок, інформаційно-методична допомога і підтримка з боку тренерів України. Ми маємо можливість підвищувати свою кваліфікацію на тренінгах для тренерів, які проводяться українськими тренерами, постійно отримуємо рекомендації і аналітичні

матеріали, а також, що особливо цінне для нас, консультації з усіх питань, що нас цікавлять.

Важко переоцінити підтримку, яку надає проекту УоіК в Узбекистані Жіноча Мережева Програма ІВС. Тільки завдяки цій підтримці оснащено і працює наш ІРЦ, створюються матеріально-технічні умови для роботи на майданчиках.

Ми також дуже вдячні колегам і колежанкам з інших країн, які щедро діляться інформацією і досвідом з організації партнерства з різноманітними структурами, а також формами і методами роботи.

УКРАЇНА

Було прийняте рішення про проведення аналітичної оцінки проекту за 1999 – 2001 роки. Це здійснене Наталією Монаховою, випускницею Києво-Могилянської Академії та Центрально-європейського університету з напрямку “Гендер”. (Додається)

Здійснювалося оновлення сторінки в Інтернет. Вона працює тепер на громадському порталі, підтриманому МФВ. Незважаючи на технічні та організаційні складнощі самого порталу, були створені форум для обговоренні поточних проблем програми і автоматичні списки розсилки.

Було здійснено збір поточної інформації по країнах через список розсилки.

Це знов було зроблено вручну, надалі планується користуватися автоматичними списками, після налагодження системи порталу в цілому.

Продовжувалися розробка і впровадження спецкурсів з уповноваженої освіти в педагогічних коледжах і університетах, а також проведення курсів-тренінгів з уповноваженої освіти за інтерактивною методикою в школах, підшефних університетах і коледжах Сімферополя, Львова, Чернігова, Донецька і області, Вінниці, Чернівців.

Основний наголос в Україні робиться на реалізації спецкурсів для фахівців інноваційної галузі в освіті з двох напрямків – гендерна проблематика та успішні комунікації. За звітний період було проведено два однотижневих і один двотижневий курси. Всього навчання за цією схемою пройшли більш як 45 осіб. Випускники й випускниці показали глибоке зацікавлення і проникнення в тему, а також профільне бачення подальшого розвитку. Вартий уваги лише перелік тем: “Успішність хлопців і дівчат в школі”, “Науково-практичний центр по впровадженню ідей уповноваженої освіти в регіонах”, “Гендерна соціалізація в дитинстві”, “Розробка курсу гендерної освіти для студентів і студенток спеціальності “Початкова школа” Педагогічного коледжу”, “Егалітарна теорія Д.С. Міля: гендерний аспект”, “Можливість застосування Оксфордського формату дебатів в програмі курсу уповноваженої освіти і комунікацій”, “Дитяча агресивність. Форми її прояву та причини”, “Критичне мислення та комунікації в рамках програми уповноваженої освіти”, “Гуманізація методів навчання як засіб реалізації педагогіки уповноваження”, “Роль освіти як важливого механізму гендерної соціалізації особистості”.

Розвиток програми понад заплановані заходи призвів до виникнення кількох ініціатив, розвиток яких може мати значний вплив не лише на гендерні програми, а й на інші.

Після створення Мережі громадських освітніх ініціатив відбулися декілька зустрічей. У травні пройшли дві зустрічі. Одна була присвячена обговоренню тактик впровадження своїх стратегій (план додається), інша – обговоренню

планів на майбутнє та більшої інституалізації мережі. Прийняте рішення зареєструвати мережу шляхом повідомлення в Міністерстві юстиції України. Планується видати спільний буклет, який був би допоміжним у спільній роботі на місцях та покращанні якості тренінгів. Ці кроки здаються особливо актуальними в світлі припинення роботи мегапроекту з освіти та значного скорочення МФВ витрат на освітні програми.

Цього року проект активніше долучився до співпраці з національними меншинами України – кримсько-татарською і ромською. МФВ підтриманий проект з впровадження уповноваженої освіти в кримсько-татарські школи.

Було проведено тренінг в рамках ліцензійного курсу спільно з програмою МФВ “Роми України”. Він показав перспективи розвитку програми в цілому та необхідність подальшого розвитку подібних тренінгів та роботи в дотичних сферах. Зокрема, обговорювалися можливості застосування підходів програми для розробки курсу навчання мові ромських дітей.

Новим викликом програми став розроблений курс “Школа уповноваженого батьківства”, який передбачає роботу з вагітними жінками та їх чоловіками з метою отримання знань і навичок для свідомого партнерського підходу як до процесу виношування дитини, так і її народження і виховання. Перший курс має пройти в липні – серпні, але вже зараз є багато бажаючих взяти в ньому участь.

Наукова та теоретична праця зосереджена в сфері подальшого опису програми, досліджень в конкретних галузях, зокрема, в лінгвістиці. При цьому, така робота ведеться не лише в Україні, а й інші країни починають приєднувати свої наукові дописи до цього.

Координаторка Кримського регіонального центру з питань розвитку педагогіки уповноваження кфн Олена Семіколенова та її аспірантка і учасниця програми Анжела Шиліна були відзначені в рамках Всеукраїнського конкурсу студентських та аспірантських робіт на гендерну тему. Анжела Шиліна зайняла перше місце серед аспірантських робіт, а Олена Семіколенова отримала грамоту Міністерства освіти і науки України як її наукова керівниця.

Як і заплановане, цього року здійснюється написання другого видання посібника з педагогіки уповноваження. Це має бути новим за концепцією і наповненням видання, яке відображає новий етап у розвитку програми. На цей момент написані майже половина всіх текстів, іде обробка пропозицій щодо окремих глав і до посібника в цілому. Пропозиції надійшли як з України, так і з інших країн, а також містять ідеї і доповнення, які виникли в процесі цього річних тренінгів. Так, в посібнику має з’явитися частина присвячена тому, чому чоловіки мають брати участь і становитися тренерами програми.

Вивчається можливість використання авторського права з метою додаткового залучення грошей без втрати неприбуткового статусу організації.

Продовжувалася інтенсивна робота на міжнародному рівні.

Здійснювалася співпраця з програмою за межами України. Це робилося різними шляхами:

- через сторінку в Інтернет;
- через список розсилки Міжнародної науково-практичної ради (МНПР);
- через список розсилки координаторкам Жіночої сітьової програми;
- через зустрічі (Узбекистан, Таджикистан);
- через участь в міжнародному таборі (Казахстан)

Координатори проекту, а також тренери-наставниці здійснювали технічну допомогу у вигляді поїздок на експериментальні майданчики та на місця проведення тренінгів (Донецьк і область, Львів, Чернігів), усних консультацій та письмових рекомендацій, базованих на спільному досвіді учасників і учасниць проекту та теоретичних засадах курсу.

Продовжується глобальне поширення програми. Після участі в літньому таборі в Україні у 2001 році учасники і учасниці з Бірми і Індонезії зацікавилися більш глибоким ознайомленням з підходами програми. Тому, після консультацій і віртуальної підготовки, відбувся тренінг для тренерів в Таїланді для біженок і біженців з Бірми, які мешкають вздовж лінії кордону між Бірмою і Таїландом. Незважаючи на посилення напруження між двома країнами саме через проблему біженців і біженок, тренінг відбувся, але його проведення було перенесене глибше в джунглі. До участі в тренінгу також приєдналися учасниці і учасник з Індонезії з метою детальнішого вивчення підходів програми та більш ефективної організації та проведення тренінгу в Індонезії в серпні. Тренінг пройшов успішно і показав можливість застосування програми в далеких географічно і культурально регіонах.

ЗМІСТ

Привітання	1
План-проспект другого видання посібника з уповноваженої освіти	2
Майкл Кіммель “Гендеризоване суспільство”	4
Ліцензійні курси – новини	9
Школа уповноваженого батьківства	9
Зміст читанки “ШКОЛА УПОВНОВАЖЕНОГО БАТЬКІВСТВА”	11
Світ без кордонів Тренінг тренерів з уповноваженої освіти, Канг Садан, Чанг-Май, Таїланд	12
Літо – сезон таборів, літній табір в Казахстані	24
Інформація з країн	28